

Elżbieta Bilska

Pielgrzymki do sanktuariów męki pańskiej w Polsce - geneza, przemiany, współczesność¹

Najstarsze sanktuaria chrześcijańskie były poświęcone Chrystusowi. Głównym czynnikiem warunkującym powstanie tych ośrodków kultu było pragnienie przeżycia tajemnic związanych z osobą Chrystusa. Pewne wydarzenia z życia Jezusa miały miejsce poza Jerozolimą, z dala od uczęszczanych szlaków pielgrzymkowych, wówczas „przenoszono” je w pobliże Jerozolimy, ponieważ istotą było przeżycie samej tajemnicy związanej z tą osobą. W ten sposób pierwszym sanktuarium męki pańskiej stała się Jerozolima. Sakralność tego miejsca tworzyło przeswiadczenie, że właśnie tutaj przebywał Zbawiciel. Nawiedzający to miasto pielgrzymi mieli zwyczaj odwiedzać miejsca związane z osobą Chrystusa. Zatem kult męki pańskiej w Jerozolimie obejmował wszystkie wydarzenia z nią związane. Licznie przybywający do Jerozolimy pielgrzymi zabierali ze sobą z pielgrzymki różne pamiątki, m.in. miniaturki budowli świątyń jerozolimskich. Bardziej zamożni starali się pozostawić bardziej trwałą pamiątkę po tym wydarzeniu w rodzinnej miejscowości w postaci kościoła budowanego na wzór jednego z kościołów jerozolimskich.

Współcześnie najwięcej sanktuariów poświęconych Chrystusowi znajduje się w Hiszpanii oraz w Niemczech. Mają one jeszcze średniowieczną historię swojego powstania. Idea kultu, w przeciwieństwie do wczesnochrześcijańskich pielgrzymek, związana jest z czią oddawanym relikwiom Krzyża Świętego. Krzyż jest tylko jedną z form przedstawienia osoby Chrystusa. W sztuce chrześcijańskiej znaleźć można także obrazy przedstawiające inne wydarzenia z życia Jezusa związane z Jego męką i śmiercią.

Kult męki pańskiej w Polsce sięga swoimi korzeniami czasów średniowiecza. Początkowo czczono Chrystusa w znaku Krzyża Świętego, który to znak był przypominał o przyjęciu przez naród nowej religii². Stawiono go w wielu miejscach, a w szczególności na miejscu świętych gajów czy innych ośrodków kultu pogańskiego, jak to miało miejsce w przypadku sanktuarium Krzyża Świętego na Łysicy³. Święty Krzyż był pierwszym narodowym sanktuarium na ziemiach polskich przed Jasną Górą. Wiadomo, że fundatorem opactwa benedyktynów na Łysicy był Bolesław Krzywousty. Nie ustalono natomiast, skąd pochodziły relikwie Krzyża Świętego. W następnych stuleciach królowie nadawali klasztorowi liczne przywileje. Przybyli do tego

sanktuarium z pielgrzymką m.in.: Władysław Jagiełło, Kazimierz Jagiellończyk, Jan Olbracht, Zygmunt Stary, Zygmunt III Waza, Władysław IV, Jan Kazimierz czy Michał Korybut Wiśniowiecki. Oprócz królów sanktuarium to nawiedzała szlachta, magnateria jak i prosty lud uzyskując odpusty, nadane m. in. przez papieży Piusa IV i Klementa XI. Pomimo kasaty opactwa w 1819 roku przez cały XIX wiek sanktuarium było miejscem do którego pielgrzymowano.

Kult człowieczeństwa Zbawiciela, powiązany z żywą czcią Ukrzyżowanego nawiązywał się od XIII wieku w kręgu cysterskim⁴. Prawdopodobnie z tym nurtem należy wiązać postanie Sanktuarium w Mogile⁵. Legenda podaje, że Krzyż w Mogile był jednym z trzech, które płynęły Wisłą. Jeden z nich znajduje się w kościele Mariackim, drugi w kościele Św. Krzyża, a trzeci w Mogile. Dokumenty klasztorne podają, że wota przy krzyżu składali m. in. biskup krakowski Jan Prandota w 1253 roku, wójt Fulon w 1258 roku. Rejestry wotów potwierdzają wielowiekowy kult Chrystusa Ukrzyżowanego w znaku krzyża z Mogiły. Każdego roku pielgrzymki przybywały na odpust Podwyższenia Krzyża św., który był ostatnią uroczystością w kalendarzu pielgrzymkowym mieszkańców Krakowa.

Cechą charakterystyczną religijności polskiej późnego średniowiecza był doryzm, charakteryzujący się rozpamiętywaniem męki Chrystusa i cierpienia Jego Matki, niepokojem o zbawienie, wzrostem zainteresowania problemem grzechu. Odzwierciedlenie tego nurtu znaleźć można w utworach literackich, pieśniach i misteriach pasyjnych. Dużą rolę w ówczesnym życiu religijnym odgrywała wyobraźnia, której nie były w stanie zaspokoić opisy ewangeliczne. Stąd duże zainteresowanie apokryfami. Wśród różnego typu ośrodków kultu religijnego zaistniały również sanktuaria związane z kultem męki pańskiej. W okresie tym ośrodkami kultu męki pańskiej na ziemiach polskich, oprócz już istniejących był Miechów, gdzie znajdowała się kopia Grobu Pańskiego⁶. Kult Grobu Pańskiego związany był z uczestnikami wypraw krzyżowych, a propagatorami jego w Polsce byli bożogrobcy sprowadzeni do Miechowa w 1163 roku⁷. Od wieków główne uroczystości odpustowe odbywają się w tym sanktuarium w Wielki Piątek.

Drugim okresem, w którym ponownie zwrócono uwagę na kult męki i co pociągnęło za sobą rozwój nowych ośrodków kultu męki pańskiej, był barok. Charakterystyczną cechą religijności tego czasu była tzw. religijność potrydencka. W przypadku pewnych praktyk religijnych obserwowano powrót do niektórych form religijności średniowiecznej. Oprócz kultu maryjnego, wprowadzano niektóre formy kultu pasyjnego. Nowym typem ośrodków kultu religijnego, powstającym w tym okresie były kalwarie. Fundacje kalwaryjne to zespoły kaplic lub kościołów i kaplic symbolizujących kolejne wydarzenia związane z męką pańską i odzwierciedlające kolejne jej etapy. Dały one początek nowemu typowi pielgrzymek zastępujących kosztowne pielgrzymki do Ziemi Świętej⁸.

Pierwsze sanktuaria męki pańskiej typu kalwaria w Polsce zaczęły powstawać na początku XVII wieku. Szybko zyskały one popularność, ponieważ dla nowopowstających sanktuariów papież nadawali przywileje odpustowe takie, jakie przysługiwały dla świętych miejsc w Jerozolimie. Warunkiem uzyskania odpustu było

przystąpienie do sakramentu pokuty i Eucharystii, nawiedzenie kaplic kalwaryjnych wymienionych w papieskim *breve* połączone z modlitwą w określonych intencjach. Najczęściej nadawano kalwariom przywileje odpustowe dla świąt pańskich związanych z męką i śmiercią Chrystusa. Były to: Niedziela Palmowa, Wielki Czwartek, Wielki Piątek, uroczystości Znalezienia⁹ i Podwyższenia Krzyża, Wniebowstąpienie, święto Najświętszej Trójcy, Krwi Chrystusa.

Występowanie właśnie tych odpustów oraz liczne notowane pielgrzymki, które przybywały do kalwarii na te uroczystości były jednym z kryteriów na podstawie których wydzielono grupę kalwarii-ośrodków kultu męki pańskiej. Spośród około 60 kalwarii, współcześnie tylko 10 jest celem pielgrzymek. Są to: Kalwaria Zebrzydowska, Kalwaria Paclawska, Góra Świętej Anny, Krzeszów, Wejherowo, Wiele, Głotowo, Piekary Śląskie, Pakość n/Notecią, Ujście n/Notecią.

Jako pierwsza na ziemiach polskich odpusty jerozolimskie otrzymała Kalwaria Zebrzydowska w 1605 roku, ale tylko na 10 lat. Natomiast wieczyste odpusty nadał jej papież Paweł V w 1612 roku. Mikołaj Zebrzydowski wyprosił również odpust sześć razy do roku (Wielki Piątek, Wniebowstąpienie, Poniedziałek Świąteczny, Wigilia Wniebowzięcia NMP, Dzień Narodzenia NMP, Wigilia św. Franciszka) po odprawieniu Gradusów-Świątych Schodów.

Pierwsze pielgrzymki do Kalwarii Zebrzydowskiej zaczęły przychodzić zaraz po rozpoczęciu jej budowy. Najstarszą tradycję ma pielgrzymka z Cieszyna. Jej początki datowane są na 1614 rok. Kalwaria Zebrzydowska jako ośrodek kultu religijnego znana była nie tylko w Galicji, ale i w innych częściach kraju. Tak o znaczeniu i randze tego miejsca pisał kronikarz na początku naszego stulecia: „*Domaga się tego silnie wysokie znaczenie tego miejsca świętego. Wiadomem jest powszechnie, że Kalwaryja jest pierwszorzędnym miejscem odpustowym, a wpływ jej moralny nie rozciąga się na samą tylko Galicyę, ale obejmuje Śląsk górny i dolny, Morawę, część Czech, cały Spiż, Słowaków węgierskich i duży obszar Królestwa Polskiego. Zewsząd płyną tu gromady pątnicze tak niezmiernie liczne, że prócz jednej Częstochowy - równych im pod względem cyfrowym nie wykazuje żadne ze słynnych miejsc świętych w całej Europie (...)*”¹⁰. Silne przywiązanie ludzi do tego miejsca sprawiło, że pomimo wielu utrudnień ze strony zaborców, jak i w pewnym okresie władz lokalnych, nie straciło ono na znaczeniu.

Kalwaria Zebrzydowska odgrywała rolę ogniwa łączącego ludność różnych narodowości i języków. Szczególnie było to widoczne w czasie głównych odpustów i jubileuszu 300-lecia kalwarii. „Czas” tak relacjonował ten fakt: „*Dilo*” strasznie zmartwione jest tem, że OO. Bernardyni urządzili wspaniałe uroczystości jubileuszowe w Kalwaryi Zebrzydowskiej i swą światłość duszpasterską zamaniifestowali tem, że zachęciwszy do uczestnictwa w tych uroczystościach nawet węgierskich Rusinów i Słowaków, postarali się o dobrych kaznodziej ruskich i słowckich (...)

Przez stulecia Sanktuarium Kalwaryjskie było nawiedzane głównie przez pielgrzymki piesze. Pod koniec XIX wieku, kiedy uruchomiono linię kolejową łączącą Kalwarię Zebrzydowską z Krakowem i Trzebiną zmienił się też typ pielgrzymek.

Grupy przybywały do Kalwarii pieszo a odjeżdżały pociągami. Tak tę sytuację relacjonował reporter Czasu: „Pomimo iż wielka część pątników ma już bilety powrotne, to wobec tego, iż zwyczajnie 80% pątników na Kalwaryę pieszo dąży - a dopiero z powrotem koleją wraca - przygotowano na wszystkich sąsiednich stacjach olbrzymie tabory, które mają w dniu jutrzejszym wywieźć popołudniu prawie wszystkich (...)”¹². Taka sytuacja utrzymała się też w okresie przedwojennym. Po wojnie natomiast większość pielgrzymów zaczęła przybywać na uroczystości odpustowe głównie koleją, autokarami, a w ostatnim dziesięcioleciu samochodami osobowymi. W ten sposób zaczęły ulegać zanikowi tradycyjne szlaki pielgrzymkowe. W ostatnich latach przewodnicy kompanii pielgrzymkowych zaczynają jednak coraz częściej organizować pielgrzymki piesze, aby w ten sposób powrócić do tradycji pieszego pielgrzymowania „na Kalwaryję”.

Bardzo interesująca jest historia ruchu pielgrzymkowego do Kalwarii Wejherowskiej. Jest ona piątą z kolei kalwarią zbudowaną w granicach siedemnastowiecznej Polski. Najstarsze pielgrzymki na Kaszubach związane są z wejherowską kalwarią. *Breve Splendor paternae gloriae* wydane przez papieża Aleksandra VII z datą 12 maja 1661 roku zezwalało na uzyskanie odpustów na Wejherowskiej Kalwarii, także *breve* Klemensa X z dnia 19 sierpnia 1675 roku przedłużyło uzyskanie odpustów w święta Znalezienia i Podwyższenia Krzyża św. oraz w wielki Czwartek¹³ o dalsze 10 lat. Aleksander VII dla wzmożenia religijności i zbawienia wiernych udziela trzy razy w roku odpustu zupełnego wszystkich grzechów i darowania kar za nie tym, którzy szczerze się wyspowiadają i przystąpią do Komunii św., obejdą wejherowskie dróżki kalwaryjskie pojmania i ukrzyżowania Chrystusa, nawiedzą znajdujące się tam kaplice, pomodlą się pobożnie o zgodę między narodami, nawrócenie heretyków i wywyższenie kościoła¹⁴.

Najdłuższą tradycję mają pielgrzymki z Kościerzyny, która prawdopodobnie po raz pierwszy przybyła do Wejherowa w 1674 roku oraz pielgrzymka urządzona w 1678 roku przez karmelitów z Gdańska. Ta druga pielgrzymka spotkała się ze sprzeciwem ze strony protestantów. Inicjatywa jest kontynuowana przez franciszkanów z Chełma koło Gdańska. Około roku 1719 są już ślady pielgrzymek niemieckich katolików z Oliwy. Najliczniej przychodzą pielgrzymki na odpusty Wniebowstąpienia Pańskiego i Trójcy Świętej. Odpust Wniebowstąpienia przenosi się na najbliższą po święcie niedzielę. Przychodzą wtedy pielgrzymki z: Oliwy, Kościerzyny, Kartuz, Strzeczka, Kielna, Żukowa, Szemuda, Bolszewa, Wielkiego Kacka, Przodkowa, Linii. Po II wojnie światowej uległy zmianie trasy pielgrzymek z Kościerzyny i Gdańska-Oliwy. Spowodowane to zostało budową dróg i co za tym idzie nastąpił wzrost ruchu.

Równie bogatą tradycję pielgrzymek, ale o krótszym rodowodzie posiada kalwaria w Wielu. Zbudowana na początku XX wieku nigdy nie była „konkurencyjna” w stosunku do kalwarii w Wejherowie. Rzesze pątników przybywają tu na jedyną uroczystość odpustową, która przypada w uroczystość Wniebowstąpienia Pańskiego. Pierwsze uroczystości odprawiono tutaj 26 VIII 1916 roku, na który przybyły 4 pielgrzymki¹⁵. W następnym roku przybyły po raz pierwszy pielgrzymki z Brus i Czer-

Kalwaria w Werkach

(Reprodukcja oryginału przechowywanego w Zbiorach Graficznych BJ, sygn. I. 10 034)

ska. W 1918 roku w czasie wielkiego odpustu zanotowano 20-25 tys. pielgrzymów. Przybyły też nowe pielgrzymki z: Starej Kiszewy i Borzyszków. Również w tym roku zanotowano pierwszą 150-osobową pielgrzymkę niemiecką, która przybyła z Chojnic, a przyprowadził ją ks. dr Czekała¹⁶. Obecnie na odpust w niedzielę po Wniebowstąpieniu Pańskim przybywają pielgrzymki z okolicznych miejscowości. Kompanie te mają już długą tradycję w pielgrzymowaniu na wielewską kalwarię. W związku z tym mają już swoje stałe szlaki pielgrzymkowe.

Na Litwie niedaleko Wilna w XVII wieku zbudowana została kalwaria, która szybko stała się znanym miejscem pielgrzymek ludności zamieszkującej tamte tereny. Najważniejszy w Kalwarii k/Werek był odpust Zesłania Ducha Świętego. Wtedy to gromadziło się około 40 tys. pątników pochodzących z różnych stron m. in. z Litwy, Żmudzi, Białej Rusi, Polski. Trwał on przez trzy dni „do drugiego dnia z rzędu są wyłącznie zajęte nabożeństwa wieśniaków litewskich (po litewsku). Drugi dzień świąt ludność z miasta (po polsku), a w pierwszy dzień po zielonych Świątach katolicy niemieccy z Wilna (po niemiecku)”¹⁷. Jak wielkie znaczenie miała pielgrzymka do Kalwarii może świadczyć o tym następujący cytat: *“Umrzeć podczas pielgrzymki w Kalwaryi i być tam pochowanym - to wielka łaska Boża. Leży się w tej świętej ziemi, tuż przy Jezusowym grobie, i o*

duszę można być spokojnym, gdyż corocznie z ust wielotysięcznego tłumu płynie Anioł Pański za tych, których ciała tu pogrzebione”¹⁸.

Przejawem kultu pasyjnego w Kalwarii Paclawskiej były również odpusty pańskie. W 1671 roku papież Klemens X udzielił pierwszych odpustów, jednak dopiero w 1768 roku papież Klemens XIII nadał dla kalwarii przywileje i odpusty właściwe Ziemi Świętej. Udzielono wtedy odpustu zupełnego za nawiedzenie Kalwarii w dzień Znalezienia i Podwyższenia Krzyża św. oraz w każdy piątek wielkiego postu. Ponadto każdy otrzymywał odpust cząstkowy 7 lat za nawiedzenie kalwarii w każdy inny piątek, a 100 dni za nawiedzenie w jakikolwiek inny dzień. Każdy pielgrzym zyskiwał odpust zupełny za odprawienie Drózek Pana Jezusa prywatnie lub w czasie uczestnictwa w procesji drózkowej przy czterech stacjach pasyjnych¹⁹.

Na Górę Świętej Anny, znanej z kultu św. Anny Samotrzeciej, pielgrzymowano od dawna, jednak budowa kalwarii w tym sanktuarium miała niewątpliwie wpływ na wzrost ruchu pielgrzymkowego i nadała mu także charakter ośrodka kultu pasyjnego. Pomimo ukończenia budowy kalwarii w 1709 roku, dopiero w 1764 wprowadzono nabożeństwa kalwaryjne. W tym roku datowany jest początek pielgrzymek z parafii Wszystkich Świętych w Gliwicach, które uważane są za najstarsze. Dokładny opis uroczystości poświęcenia kalwarii zawarł Ch. Reich w książce *Pamiętka 200-letniego istnienia Kalwaryi na Górze Świętej Anny. Nabożeństwu kalwaryjskiemu na Górze Św. Anny pierwszych odpustów udzielił w 1765 roku papież Klemens XIII na następujące uroczystości: Boże Narodzenie, Wielki Czwartek, Wielkanoc, Zwiastowanie i Wniebowzięcie NMP oraz w piątki miesiąca marca. Oprócz tego udzielono odpustu siedmiu kościołów rzymskich i odpustu dla Gradusów. Na te uroczystości odpustowe przychodziły pielgrzymki przede wszystkim ze Śląska. O popularności tego sanktuarium świadczy nazwa “Śląska Częstochowa”.*

Sanktuarium annogórskie w XIX i na początku XX wieku odegrało dużą rolę w jednoczeniu narodowości. Duży wpływ wywarła dwujęzyczność duszpasterstwa, wynikająca ze specyfiki regionu. Przejawiało się to od połowy XIX wieku paralelnymi obchodami największych odpustów, w odstępie tygodniowym. Oddzielnie dla ludności polskojęzycznej i oddzielnie dla niemieckojęzycznych mieszkańców Górnego Śląska. Po II wojnie światowej tradycja dwunarodowych odpustów uległa zanikowi.

Oprócz kalwarii w XVI wieku powstały na ziemiach polskich również inne sanktuaria męki pańskiej. W Pacanowie czczony jest cudowny krucyfiks Pana Jezusa Konającego. Początek kultu w tym sanktuarium datowany jest na XVI stulecie²⁰. Źródła historyczne nie podają informacji dotyczących początków tego ośrodka kultu. Legenda głosi, że cudowny krucyfiks był jednym z trzech, które zostały wyłowione z nurtów Wisły. Jeden z nich znajduje się obecnie w Mogile, drugi w warszawskiej katedrze, a trzeci trafił do Pacanowa. Figurę przeniesiono z kaplicy do kościoła około 1615 roku. Dowodem otrzymanych łask są liczne wota.

W Paradyżu natomiast znajduje się Sanktuarium Chrystusa Cierniem Ukoronowanego. Jest ono bardziej znane, ponieważ znajduje się na trasie pielgrzymek podążających na Jasną Górę. Powstanie sanktuarium związane jest z cudem jaki miał miejsce w Wielki Piątek 1678 roku, kiedy to na obrazie Chrystusa cier-

niem Koronowanego znajdującego się w dworskiej kaplicy pojawiły się krople krwi. Potem obraz przeniesiono do kościoła, a w 1763 roku Prymas ks. Władysław Łubieński uznał go za łaskami słynący.

Na przełomie XIX i XX wieku ponownie zaznacza się na ziemiach polskich wzrost zainteresowania Ziemią Świętą. Skutkiem tego było ożywienie ruchu pątniczego do Grobu Pańskiego w Jerozolimie²¹. Pierwsi Polacy zaczynają pojawiać się w Ziemi Świętej po 1830 roku. Odtąd ruch pielgrzymkowy do Grobu Pańskiego systematycznie się rozwija i upowszechnia wśród społeczeństwa polskiego. Być może oprócz opisów swojego pobytu w Ziemi Świętej pozostawiali oni w swojej miejscowości pamiątkę po pobycie w Jerozolimie w postaci kalwarii. Po II wojnie światowej raczej nie notowano powstawania nowych ośrodków tego typu.

Pod koniec XIX wieku mieszkaniec Głotowa Johanes Merten odbył pielgrzymkę do Jerozolimy. Po jego powrocie w 1878 roku zainicjowano budowę kalwarii. Po jej zakończeniu w 1895 roku papież Leon XIII udzielił dla niej przywileju odpustu zupełnego. Jeszcze przed jej poświęceniem przyjeżdżały do Głotowa grupy pielgrzymów. Tak relacjonował te wydarzenia reporter „Gazety Olsztyńskiej”: *„Kalwarya tutejsza ściągga tu teraz pobożnych a i ciekawych. W zeszłą niedzielę pociągiem nadzwyczajnym przybyło tutaj około 300 członków Katolickiego Towarzystwa Pachołków z Melzaka”*²². W 1895 roku *„W Głotowie przy Gutsztacie odbyła się zeszłej soboty po raz pierwszy po poświęceniu Kalwaryi uroczysta Droga Krzyżowa, której przewodniczył ks. kan Preuschhoff z Gutsztata. Ogółem było siedmiu księży, między nimi ks. kanonik Kubowicz z Poznania i ks. prob. Barczewski z Brunswaldu. Ludu zebrało się bardzo wiele, ale tylko niemieckiego. Polaków widać nie było. Uroczysta taka Droga Krzyżowa odbywać się będzie corocznie w uroczystość Podwyższenia Krzyża św. a więc dnia 14 IX jeśli uroczystość trafi w niedzielę. (...) Spodziewamy się, że w przyszłym roku i polskich katolików brakować tam nie będzie i z pewnością w takim razie i polskie nabożeństwo dla nich urządzone by zostało”*²³. Wrażania z tej uroczystości opisał reporter „Gazety Olsztyńskiej”. Zatem kalwaria głotowska podobnie jak inne kalwaryjskie sanktuaria męki pańskiej łączyła ludzi różnych języków i narodowości.

Pierwotnie kalwarie powstawały jako ośrodki kultu męki pańskiej. Jednak charakter tego typu sanktuariów zaczął się zmieniać, kiedy w kalwarii zaczęto otaczać kultem wizerunek Matki Bożej. Ta tendencja wynikała z charakteru religijności polskiej, w której szczególne miejsce zajmował kult Matki Bożej.

Większość kalwarii budowanych w XIX i na początku XX wieku często nie miała już charakteru ośrodków kultu męki pańskiej, lecz pełniła funkcje uzupełniające program duszpasterski głównie sanktuariów maryjnych. Te przemiany znalazły swoje odzwierciedlenie w strukturze odpustów, a co się z tym wiąże i w sezonowości pielgrzymek. Do tej pory w przypadku sanktuariów należących do I grupy zaczęto notować grupy pątnicze przybywające na uroczystości maryjne i pasyjne. Zmianie uległa też ranga i zasięg przestrzenny sanktuariów.

Tak więc w historii ośrodków kultu męki pańskiej na ziemiach polskich można wyróżnić cztery okresy. W pierwszym z nich, przypadającym na okres średnio-

wieczna, powstawały głównie ośrodki w których kult koncentrował się tylko na wybranych wydarzeniach męki pańskiej, a więc kult relikwii Krzyża św., Grobu Pańskiego. W czasie odnowy potrydenckiej doszedł nowy typ ośrodków kultu męki pańskiej zwany kalwarią. W trzecim okresie trwającym od pocz. XIX wieku istnieją oba te typy, ale zauważyć można pewne osłabienie znaczenia samego kultu. Po II wojnie światowej nie powstają nowe ośrodki. Kontynuowane są tylko tradycje pątnicze w już istniejących sanktuariach.

Współczesna sieć ośrodków kultu męki pańskiej jest dziedzictwem wielowiekowej tradycji, tworzonej zarówno przez kalwarie jak i sanktuaria innego typu. Najbardziej znanymi i charakteryzującymi się dużym ruchem pielgrzymkowym ośrodkami kultu męki pańskiej, są kalwaryjskie sanktuaria pasyjne. Inne ośrodki poświęcone kultowi męki pańskiej charakteryzują się mniejszą rangą i zasięgiem terytorialnym. W porównaniu z sanktuariami maryjnymi pod względem liczby też są w mniejszości. Głównym czynnikiem powodującym powstawanie tego typu ośrodków był kult męki pańskiej. W ciągu wieków przemianom uległa struktura tych ośrodków-kalwarii, poprzez łączenie kultu męki pańskiej z kultem maryjnym. Inne sanktuaria miały nadal charakter ośrodków najczęściej o charakterze regionalnym lub lokalnym. Kalwarie zmieniają swoje funkcje, oprócz funkcji religijnych dołączono także funkcje poznawcze. Zaczynają być odwiedzane przez liczne wycieczki jeszcze przed II wojną światową.

Przypisy:

- ¹ Artykuł napisano na podstawie materiałów zebranych do pracy magisterskiej.
- ² J. J. Kopeć, 1981, *Nurt pasyjny w średniowiecznej religijności polskiej*, (w) *Męka Chrystusa wczoraj i dziś*, red. H. D. Wojtyska, J. J. Kopeć, Lublin: KUL, s. 41-42.
- ³ L. Kaczanowski, 1991, *Sanktuaria w Świętokrzyskiem*, (w) *Pamiętnik Świętokrzyski. Studia z dziejów kultury chrześcijańskiej*, Kielce, ss. 80-83.
- ⁴ J. J. Kopeć, 1981, *Nurt pasyjny w średniowiecznej religijności polskiej*, (w) *Męka Chrystusa wczoraj i dziś*, red. H. D. Wojtyska, J. J. Kopeć, Lublin: KUL, s. 48.
- ⁵ Obecnie Mogiła znajduje się w granicach administracyjnych Krakowa.
- ⁶ E. Wiśniowski, *Bilans średniowiecza (1450-1525)*, (w) *Chrześcijaństwo w Polsce*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1992, s. 184.
- ⁷ R. Błaszczakiewicz, S. Wesółowski, 1990, *Miechów*, (w) *Sanktuaria diecezji kieleckiej*. Kielce: Wyd. Jedność, ss.25-27.
- ⁸ S. Litak, *W dobie reform i polemik religijnych*, (w) *Chrześcijaństwo w Polsce*, red. J. Kłoczowski, Lublin 1992, s.247.
- ⁹ Święto Podwyższenia Krzyża obchodzono na wschodzie 14 września i było połączone z ukazywaniem relikwii krzyża. Na Zachodzie na pamiątkę odnalezienia krzyża przez Herakliusza (630) obchodzono święto Znalezienia Krzyża 3 maja, ale w 1960 roku zostało zniesione jako dublet. Zob. B. Nadolski, *Liturgika. Liturgia i czas*, Poznań 199, s.122-123.
- ¹⁰ APB sygn. IV-a-8 *Kronika klasztoru OO. Bernardynów w Kalwarii Zebrzydowskiej 1902-1939*,

s.82.

¹¹ "Przedświt" z dnia 17 sierpnia 1902r., s.5.

¹² "Czas" z dnia 15 sierpnia 1902 r nr 187, piątek.

¹³ G. A. Kustosz, *Czy Kościerzyna pielgrzymuje od 300 lat na wejherowską Kalwarię*, "Studia Pelplińskie", 1975, s.345.

¹⁴ G. A. Kustosz, *Święte Góry Wejherowskie*, "Pomerania", 1981, nr 5, s. 24.

¹⁵ W. Szulist, *Pielgrzymki na Kaszubach*, "Studia Pelplińskie", 1974, s. 55-56; 58-59.

¹⁶ J. Borzyszkowski, *Wielewskie Góry, Gdańsk 1986, s. 193.*

¹⁷ P. Bartnikowski, *Przewodnik obchodzącym pamiątkę Zbawiciela naszego...*Wilno 1874, s.252, 255.

¹⁸ P. Bartnikowski, *op. cit.*, s.25.

¹⁹ S. J. Barcik, *Kalwaria Pacławska*, Warszawa 1985, s.101-102.

²⁰ R. Błaszczakiewicz, L. Sito, 1990, *Pacanów*, (w) *Sanktuaria diecezji kieleckiej*. Kielce: Wyd. Jedność, ss. 32-33.

²¹ Olszewski D., *Motywy pasyjne w religijności polskiej XIX i XX wieku*, (w:) *Męka Chrystusa wczoraj i dziś*, (red.) J. Kopeć, H. Wojtyska, Lublin 1981, s. 80-94.

²² „Gazeta Olsztyńska” z dnia 23 czerwca 1894 r., s. 3.

²³ „Gazeta Olsztyńska” z dnia 18 września 1895 r., s.2.

Pilgrimages to Shrines of the Holy Passion in Poland: Origins, Transformations, and Present State

(SUMMARY)

In Poland the roots of the cult of the Passion go back to the Middle Ages. One of the characteristic features of Polish spirituality in that period was its focus on the Passion, and contemplation of the sufferings of Christ and His Mother. The medieval shrines of Christ's Passion were the Abbey of the Holy Cross (Cewięty Krzyż) Łysa Góra in which a relic of the Holy Cross was kept, Miechów Abbey near Cracow where there was a replica of the Holy Sepulchre, and Mogiła (Clara Tumba) Abbey (now within the municipal boundaries of Cracow). The second period marked by a special concentration of attention on the cult of the Holy Passion was the Baroque, with its characteristic Post-Tridentine forms of worship and piety. A new type of religious centre created in this period was the calvary shrine. Calvary foundations consisted of a series of chapels or churches representing the sequence of events associated with the story of the Passion. This gave rise to a new form of pilgrimage, which acted as a substitute for expensive journeys to the Holy Land. The best-known calvaries were at Kalwaria Zebrzydowska, Kalwaria Pacławska, Góra Cewiętej Anny (St. Anne's Mountain), Wejherowo, and Pakość on the River Noteć, while other calvaries were of lesser importance and had a smaller territorial catchment area. But in comparison with the Marian shrines, these sanctuaries were not as numerous. The network of shrines of the Holy Passion extant today, which consists both of calvaries and of other centres of worship, has come down to us as a heritage of many centuries. The main factor determining the foundation and functioning of the calvaries was the devotion to the Holy Passion, but in

Elżbieta Biłska

the course of the centuries other aspects came to be involved, such as the combination of this type of worship with the cult of the Virgin Mary. Many of the lesser centres have retained their local significance. Today the functions of the calvaries are changing, and the religious role is being joined by their new importance as tourist centres.